

29. עוד לא יצא ממצרים

הדברים נכתבים בעקבות קריאה. אינני יודע אם קריאה של ספר חשוב, אבל הקריאה היא החשובה. אין כקריאה כדי לדרוך חושים ביקורתיים ולחדד עמדות. הטקסט כמראה משובחת ייחשב, ובו תשתקף דמות הקורא; ושונה המראה הזו ממראה רגילה בכך שלעולם לא תדע בוודאות אם 'מראה קעורה', 'קמורה', או 'מישורית' היא, האם דמותך המשתקפת מעוותת בגלל הטקסט או בגללך. קריאה בטקסט המתנגד להשקפותיך הבסיסיות מחדדת את הדילמה הזו שבעתיים, קריאה של טקסט מתנגד איכותי - פי שבעים ושבעה.

ג'ואל בינין כותב בספר הדין ב'פזורת יהודי מצרים'¹ על 'יציאת מצרים' מסוימת. בהרצאת דברים הנושקת להווה, הוא מוביל (בלשונו, מן הסתם - מבנה) מהלך בין-תחומי הדין בהתפרקותה של התפוצה היהודית עתיקת היום במצרים, ובבחינת ההתפתחות בזהות בני הקהילה ביחס ליהדותם ולמצריותם, בתקופה הסוערת המתמקדת בעיקר בשני השלישים האחרונים של המאה העשרים, שעה שבני הקהילה חווים בזה אחר זה את שמע מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט, מלחמת השחרור, מבצע קדש, ועד למלחמת ששת הימים, ובשנות החמישים הולכים ומתקדרים עליהם ענני פרשת הריגול והחבלה שייזמה ישראל הידועה כ'מבצע סוזאנה'. הזהות, לטענתו העיקרית של הספר, המאמץ עמדה פוסט-מודרניסטית ידועה, איננה מתפרשת לא על-פי הגרסה הציונית להיסטוריה היהודית על ריבוי פניה, ולא על-פי הגרסה המצרית (יש שיתפלא, אך מצרים האינטלקטואלית מגלה עניין בנושא). היא מובנת בהתייחס לסיפור יהודי-ערבי שבו ובתוכו יגלו יוצאי מצרים של העבר הקרוב את זהותם.

ג'ואל בינין הוא חוקר חרוץ של נושא שללא ספק ממלא את הווייתו. מי יכול שלא להשתאות מול חוקר הבוחן את 'מי ומי במצרים' (שנתון מצרי) משנת 1947 ומגלה בו 892 שמות יהודיים?² הרצינות והמקצועיות משתלבים בסגנון קריאה (והספרות מהסוג הזה יודעת היטב להיות לא-קריאה), ואף מרתק. ירשה לי הקורא שלא להלאותו בכל פרטי הגישה המחקרית המנחה אותו. בעולם האקדמי שבו הוא מסתופף אומות 'מומצאות'-מזומינות' חדשים לבקרים, זיכרון הקולוניאליזם עדיין מרחף בחלל, לא מרפה; הנרטיבים הגדולים כבר מתו, ולא דווקא במיתת נשיקה, וה'שיחים', רק השיחים (לא בוטניים) שלהם נותרו. אך הדברים מורכבים, וגם אם כל אלו היו כבר מזמן לזרא בעיני רבים, ב'שיח' (הנה,

1. ג'ואל בינין, פזורת יהודי מצרים - תרבות, מדיניות וגיבוש גולה חדשה (תרגום: רויטל סלע), ירושלים 2007.

2. שם, עמ' 57.

גם אני משתמש), יש להם מקום, ולו לצורך בחינה מתמדת של עמדות. אני מתקשה להזדהות עם 'תורת המוכפפות' שעליה הוא נשען הקוראת – בין השאר – תיגר נגד כפייה משפטית של זהות על-פי קריטריונים היסטוריים מקובלים, אבל איני מתעלם מהיותה רכיב במערכת גדולה יותר.

נאמן לשיטה שאיננה רואה בהיסטוריה דבר שלם, דרכו של המחבר איננה עוברת במסלול של הרצאת דברים בצמוד לציר זמן ליניארי המארגן אירועים אחרון על גבי ראשון ובוחן יחס סיבתי ביניהם, אלא דרך הבלטת סיפורים מקבילים – שוליים או נידחים באפן יחסי. למבטו החוקר זכו מספר נרטיבים: סיפור הקראים במצרים, שהיו, לשיטתו, הקרובים ביותר לזהות ערבית-מצרית; סיפורם של יוצאי תנועת השומר הצעיר במצרים שעלו לישראל, ובית הגידול במצרים יכול היה להציע מצע דשן לתנועתם שדגלה באחוות עמים; ויהודים קומוניסטיים שגלו לצרפת. מרתקים ככל שיהיו, ההידבקות בסיפורים הללו, שהחוט המקשר הוא עניינו האישי של המחבר, כאבני בוחן לזהות, אינו מקל על קורא המבקש להבין גם את השכן בבית ממולו שאביו עלה (במינוח שלו: היגר ל... עקר מ...) לארצנו (במינוח הארכאי שלי) ממצרים. מקרי המבחן שהביא הם רסיסים שאכן עשויים לצבוע נייר לקמוס היסטורי בצבעים מסוימים, אך עדיין נותרת בעינה שאלת קיומו של זרם מרכזי הנדחקת לשולי הבמה, למרות שדווקא כאן עולה שאלת הדבק יוצר הזהות השוזרת סיפורים פרטיים למשהו פחות אנתרופולוגי ויותר היסטורי. מבחינה זו ג'ואל בינין איננו 'היסטוריון חדש'; וגם אם אינו מפרק כליל את ההיסטוריה, הרי הוא מין 'היסטוריון שמעבר', מצוי בתוך תבנית ההיסטוריה ובה בעת מעבר לה.

המקרה השולי או הנידח נושק לאישי, ובינין מביא בהרחבה יחסית את סיפורו האישי בזיקתו לנושא הנחקר, ומתן היתר ההצצה לזכות הגינותו ויושרתו תיחשב. לא אכחד, זהו סיפור מרתק, ואיני יכול שלא להזכירו בעמדו מול סיפורי שלי. מדובר בצעיר יהודי המגיע בשנת 1969 מארצות הברית כדי ללמוד ערבית במצרים של עבד אל-נאצר, ויהדותו לא הועלמה מאיש. באותו זמן הגדיר עצמו עדיין כציוני, לימים עלה (שוב, המינוח הוא שלי) לארץ, ובהיותו חבר בתנועת השומר הצעיר התיישב בקיבוץ דביר. בקיבוץ הבקיעים בינו לבין ציוניותו הלכו והעמיקו; הוא התקשר לחוגי השמאל החדש עד שעזב את הארץ, חזר לארצות הברית, התמחה בנושאים שעליהם כתב, הגיע לדרגה אקדמאית בכירה, ושרת כל עניין הקשור להתמקצעותו, זולתי את העניין הציוני.

קורא עצור-נשימה את סיפורו הגעתי לפרשת התוודעות השלטונות המצריים ליהדותו ערב חזרתו לארה"ב. למעשה סולק: "הפקיד בחן את הצהרתי והוסיף עוד בקשה אחת 'תכתוב לתמיד'".³ דימיתי להפוך את סיפורו לאלגוריה – יהודי שזכה לבקשה חוזרת לא לחזור למצרים (הראשונה מציאה כמובן כבר במקורותינו), ולא נענה.

3. ג'ואל בינין, פזורת יהודי מצרים – תרבות, מדיניות וגיבוש גולה חדשה (תרגום: רויטל סלע), ירושלים 2007, עמ' 36.

אני משער שבשנת תש"ל עמדתי מולו, גם אם מחמת ישיבתו בקהיר, המרחק נמדד בעשרות ק"מ. פסח תש"ל במלחמת ההתשה היה קשה ממש. מה אספר והלא הכול כבר סופר. קשה היה להיות חייל ישראלי בימים הטורפים הללו. יחד עם חבריי מ'השומר הצעיר' ספרנו את המתים. ואני מהרהר אם הסיפור האישי השונה של שני צעירים יהודים בני אותו גיל לערך פוער ביניהם תהום בלתי־ניתנת לגישור. חוששני שזה המצב.

כמעט ואין צורך לדבר על יחסו לציונות. בתארו מפגש עם פלשתינאים ציין: "...ושם פגשתי אנשים שאומנו ברפובליקה העממית של סין. השתכנעתי שפיהם ולבותיהם שווים ושיהיה על ישראל למצוא דרך להכיל את שאיפותיהם הלאומיות".⁴ 'פיהם ולבותיהם שווים!' נדיבות שכזו אין הוא מגלה כלפי דוברים ציוניים. הנה, במנותו את הגורמים לעליית הביטוי – 'אנטישמיות כמו נאצית', הוא מציין: "...וכן מידה מסוימת של מניפולציה צינית מצד פובליציסטים ציונים".⁵ משום מה אצלם הפה והלב אינם שווים, ויש לכך דוגמאות כה רבות. נזכיר רק כי בדין ב'מבצע סוזאנה' (בעגה הפוליטית הישראלית – 'עסק הביש', 'פרשת לבון', 'הפרשה'), פרשה קשה ואומללה לכולי עלמא, משפטו ברור, חד כתער, גם אם ניסוחו רק; לא ישראל המתמודדת עם גיאותריה וחולשותיה עמדה לנגד עיניו, אלא העמדה המצרית.

ג'ואל בינין הוא אדם ישר. אין הוא מתכחש ליהדותו, הוא רוצה אפיון יהודי מסוג אחר:

ישנם כל מיני דרכים להיות יהודי. קצתן נדחקו לשוליים, הן בשיח הציוני והן בזה הלאומי המצרי, אבל אולי בחינת אוהד שלהן תגלה אופציות חדשות שיוכלו להתממש בעתיד. למחקר הנוכחי פניתי מתוך תקווה לגלות אופציות כאלה.⁶

בחרתי להביא מדבריו לא רק כדי להציע לקורא דרך לגלות את ההטיה העוינת המובנית בפוסט־ציונות; פניתי לדבריו כבן לעם שכל קורותיו טבועות במתח שבין שוליים למרכז, והצלחתי ללמוד ממנו הרבה. בראש ובראשונה למדתי שהגאולה קשורה באמפטיה. בחוטי האמפטיה נתפר בגד הזהות, והוא לא מומצא ולא מדומיין כלל ועיקר. כור ההיתוך של מצרים הצליח לקרב; זהו הסיפור הגדול. ג'ואל בינין אולי מתמצא ב'שיח הציוני', אך לא השכיל לזהות את הכאב הציוני. כור מתגבר על ניכור; כור ההיתוך הישראלי בעייתי מפני שרמס את הסיפורים הקטנים, אך זה ניתן לתיקון; באופן פרדוקסאלי, בעזרת סיפוריו של ג'ואל בינין.

4. ג'ואל בינין, **פזרת יהודי מצרים – תרבות, מדיניות וגיבוש גולה חדשה** (תרגום: רויטל סלע), ירושלים 2007, עמ' 37.

5. שם, עמ' 97.

6. שם, עמ' 38.

בזמן שבינין תכנן את נסיעתו למצרים שמענו אנו נערי תנועת הנוער 'בני עקיבא' בארץ את יהורם גאון בדמותו של קזבלן שר את 'יש מקום' (עמוס אטינגר, דובי זלצר): "...לכל מקום אשר אליו אברח / ישנו מקום שלא שלא אשכח / אותו תמיד אשא עמי בליל / יש מקום אותו אני אוהב". השיר שריגש אז עד לדמעות, התייחס למרוקו, לא לתל חי. שמענו והבנו כי כדי להתגבר על חומות הניכור, צריך את התרגשות הגאולה הגדולה המשותפת, אך יש גם לכאוב את כאב הסיפורים הקטנים. מתיחת שביל הזהב בין הסיפור הגדול לסיפור המקומי, שבטי, עדתי, איננו מבצע פשוט. במצב של יהודי מצרים מצאו עצמם הרבה יהודים בהרבה מקומות; ולא מדובר רק בנאמנות כפולה (אגב, אני נדהם תמיד מכתובות ההקדשה בבתי כנסת בחו"ל, לזכר יהודים שמסרו נפשם למען המולדת ההיא; זו שבגדה בהם בנקל), מדובר במעגל שייכות אמיתי מאוד, שייכות ל'מקום שלא אשכח', למקום הקטן האנושי כל כך. סיפור גאולה ציוני גדול וסיפור אישי קטן נפגשים בחיים בארץ ישראל; לא תמיד המפגש נעים, לעתים צורם ולעתים יותר מכך, אך כל זמן שנפגשים יש סיכוי. ג'ואל כבר לא יעברת את שמו לגואל, בוודאי שלא ל'נגאל', אך החינוך עמו הראה שכדי לנצח את הפוסט-ציונות צריך לזרוק את הקליפה העבה והמכוערת, ולחלץ מצוקות אנושיות קטנות שטמונות בה. זה לא חידוש גדול, אבל מי אומר שצריך תמיד לחדש.

יהודי מצרי חשוב מאין כמוהו חי חיים של יצירה נשגבה במצרים. הרמב"ם שפסק שאסור לגור בה, הטיב להבין כי בצוק העתים, החיים בה הם הכרח בל יגונה. הוא לא זכה לגאולה הגדולה, אך האגדה המספרת על גדודי בדואים ניסו למנוע את העברת גוויתו לקבורה בארץ ישראל,⁷ ידעה היטב – יותר מכל מלומד וחוקר – כי אין מצרים בלי יציאת מצרים.

התלבטתי האם לכתוב על ספר שכזה, חשבתי שראוי לכתוב על ספר שבעיניי הוא היפוך של ההגדה, משום שהיפוך מחדד, היפוך של ההגדה, על דרך הפרשנות הקיצונית מציג את המקור, את ההגדה עצמה. ובכל זאת, מכיוון שעסקתי בהיפוך, אני מבקש להציג מבט זרקורי על המקור:

כולנו דעתנו לחזור ולדור בארץ ישראל, דעל זה הטעם אנו סומכים לדור במצרים אף על פי שהתורה אמרה 'לא תשוב בדרך הזה עוד', זכיוון שאין אנו יורדים להשתקע, אלא לגור וכאשר תמצא ידיו נלך לארץ ישראל.⁸

נראה בעיניי שהקטע הזה יכול להיות אלומת אור שכזו.

7. הרב י"ל הכהן פישמן, 'חיי הרמב"ם ספריו ופעולותיו', רבנו משה בן מימון – קובץ תורני מדעי, ירושלים תרצ"ה, עמ' קכד.

8. רדב"ז, שו"ת ח"ד ע"ג.